

Կրթություն

Շաբաթերթ «Krtutiun» (education) weekly «Кртутюн» (образование) еженедельник 27.04.2022թ. չորեքշաբթի թիվ 18-19 (1043-1044)

Կգա օրը, եւ մենք կվերադառնանք Յայրենիք ...Լինի 107, թե էլի մի քանի տարի անց

Ապրիլի 24-ին երկիրը խնկարկեց Յայոց Մեծ Եղեռնի զոհերի՝ սուրբ ևահատակների հիշատակը

1915-2022
Յայոց Ցեղասպանության
107-րդ տարելից

**Հիշում եմ
եւ պահանջում**

Պիտի կերտենք նո՛ր արշալույս

Այն, ինչ տեղի ունեցավ 1915-ին ու դրանից առաջ եւ շարունակվեց մինչեւ 1923 թվականը, սկսվել էր 1878 թվականին, երբ միջազգային դիվանագիտության պատմություն մտավ Յայկական հարցը: Թուրքիան, օգտվելով առաջին համաշխարհային պատերազմի ընձեռած հնարավորություններից, հղացավ մարդկային պատմության մեջ մինչ այդ չլսված, նույնիսկ իրենց՝ թուրքերի պատմության համար աննախադեպ հրեշավոր մի ծրագիր եւ ձեռնամուխ եղավ դրա պետականորեն կազմակերպված իրագործմանը՝ Յայկական հարցից ազատվել Յայաստանում հայ բնակչության ոչնչացմամբ, մեկընդմիջտ տիրանալ հայ ժողովրդի պատմական հայրենիքին:

Յայոց եւ օգնությամբ ազատագրվել դեռելու 11-րդ դարից Առաջավոր Ասիա եւ Յայաստան ներխուժած սելջուկ-թուրքերից... Սկսած 1722 թ. Դավիթ Բեկի ապստամբության օրերից, մասնավորապես արեւելահայոց մեջ ձեւավորվեց ռուսական կողմնորոշումը: Յայոց մի զգալի մասն էլ ուներ արեւմտյան (եվրոպական) կողմնորոշում: Երկարատեւ քաղաքական դեգերումներից հետո, վերջապես, 1878-ին կարծես թե «հասանք» մեր ուզածին. մեր դատը հանձնված էր օտար բարձր տայաներին, մտել էր օրակարգ... Շուրջ 40 տարի մեր «հովանավորները» առեւտուր արեցին, եւ բոլորն էլ ինչ-որ մի բան շահեցին՝ բացի մեզանից: Ռուս-թուրքական պատերազմները հայոց հույսը միշտ վառ էին պահում, սակայն դա միայն Ռուսաստանին ձեռնտու հետեւանքներ էր ունենում: Ի վերջո, Յայկական հարցի «մենաշնորհը» Ռուսաստանն իր ձեռքը վերցրեց: Սակայն Ռուսաստանին Յայաստանը պետք էր առանց հայերի: Տնտեսական տեսակետից ձեռնտու էր Յայաստանի բնիկ բնակչության արքայություն եւ ռուսներով բնակեցումը: Ռուսաստանի քաղաքական շահը պահանջում էր խոչընդոտել Արեւմտյան Յայաստանի ազատագրությանը, որպեսզի վերջնականապես ձուլեր, յուրացներ, սեփականացներ 1828-ից իրեն անցած Արեւելյան Յայաստանը...

Տարիներ հետո «հայր» Ստալինը պիտի ասեր՝ չկա մարդը, չկա պրոբլեմը: Ֆյուրերի Հիտլերը պիտի ավելացներ՝ ո՛վ է այսօր հիշում հայկական կոտորածները: Բայց իրենք՝ թուրքերը, արդյո՞ք բավականաչափ հիմքեր ունեին մտածելու, որ մնալու են անպատիժ: Եվ արդյո՞ք հայերի ցեղասպանության համար ողջ պատասխանատվությունը ընկնում է միայն Թուրքիայի վրա, թե՞ կան նաեւ մեղսակիցներ: Կայգերական Գերմանիա՞ն... Ռուսաստան՞ը... Անգլիա՞ն... Առայժմ մեզ անծանոթ են եվրոպական պետությունների, Ռուսաստանի դիվանագիտական խարդավանքների ու խաղերի բոլոր մանրամասները, որ հիմքեր դառնային ուղղակի մեղադրականի, Յայկական հարցի պատմության՝ 1915-ին նախորդած 37 տարիների ընթացքում: Սակայն տարրական տրամաբանությունը մեզ հուշում է, մանավանդ, երբ համադրում ենք պատմական իրադարձությունները եւ հայտնի բազմաթիվ փաստեր, որ եւ եվրոպական պետությունները, եւ Ռուսաստանը իրենց քաղաքական շրջապատումներով այնուամենայնիվ նպաստեցին Թուրքիայի ոճրագործ դիրքորոշմանը...

Հիշենք 1914-ին Պետական Դումայում դեպուտատ Մարկովի ելույթը. «Ինչո՞ւ համար, իսկապես, Ռուսաստանը պետք է Կովկասի սահմանազխում ստեղծի Մեծ Յայաստան: Դա ավելի վատ կլինի, քան Մակեդոնիան: Դա կստեղծի երկրորդ Լեհաստան: Հայերը լավ են ապրում, թե վատ, դա նրանց գործն է, իսկ մենք, եթե օժանդակենք ստեղծելու հայկական պետություն, նշանակում է՝ օժանդակենք կորցնել ամբողջ Կովկասը»:

Հիշենք Սան-Ստեֆանոյի պայմանագիրը, ապա՝ Բեռլինի կոնգրեսը եւ Խրիմյան Յայրիկի «Երկաթե շերտի» պատվիրանը... Հիշենք դրանից առաջ քաջ զեյթունցիների՝ դեռելու 1862-ին ժայթած հերոսական ապստամբությունը: Ավաղ, 1915-ին Արեւմտյան Յայաստանի միայն մի քանի գավառներ ու քաղաքներ հետեւեցին քաջ զեյթունցիների օրինակին: Իսկ ընդհանրապես՝ 600 տարի պետականությունը կորցրած հայ ժողովուրդը, այլևս անվստահ սեփական ուժերի հանդեպ, հույսեր էր փայփայում օտար միջամտու-

19-րդ դարի վերջին, հատկապես՝ 90-ական թվականներից, հայ ազգային-քաղաքական կյանքը զարթոնք էր ապրում: Թվում է՝ ուր որ է պիտի արվեր ազգային-ազատագրական պայքարի մի վերջին հզոր ճիգ, եւ վերականգնվում էր Պատմական Յայրենիքը: Սակայն այդպես էլ չկարողացանք մի բերել մեր ուժերը, ապավինեցինք օտարին ու ոչ միայն չհասանք մեր ազգային բնականոն երազի իրականացմանը, այլեւ եղեռնագարկ եղանք, եւ ոսոխը տիրեց մեր հայրենիքի 9/10-րդ մասին...

տես՝ նաեւ էջ 8-10

Պատմության դասը

Յայ ժողովուրդն այլևս երբեք թույլ չի տա իր հետ վարվել այնպես, ինչպես 1915 թվականին ու դրանից առաջ, դրանից հետո... Յայ ժողովուրդն այլևս երբեք չի խաբվելու, որովհետեւ անվերադարձ թոթափել է մշուշը իր գիտակցության վրայից եւ այսուհետեւ ապավինելու է միայն ու միայն իր սեփական ուժին...

Յայ ժողովուրդն այլևս երբեք չի պարտվելու, որովհետեւ յուրացրել է արդեն պատմության մեծագույն դասը. *չկան լավ կամ վատ ժողովուրդներ, այլ կան միայն ազգային շահեր*, որոնք կարող են համընկնել կարճատեւ պահերի միայն, իսկ ընդհանրապես՝ զտնվում են հավերժական բախման ու պայքարի մեջ, եւ «հաղթում է ոչ թե արդարը, այլ՝ ուժեղը»:

* * *

Ու որպեսզի աշխարհը թոթափի իր գերանտարբերությունն ու դառնա փոքր-ինչ հայասեր, մենք ստիպված ենք թոթափել մեր գերնարդասիրությունն ու դառնալ փոքր-ինչ եսասեր: Մնացածը՝ մեր պատմական, քաղաքակրթական, բանական ու բարոյական գերներուժով ժամանակի հետ:

Յայկական հարց՝ համայն հայության եւ յուրաքանչյուր հայի գերագույն խնդիրը մինչեւ ի սպառ լուծում

Հետահայաց

Համընդհանուր խռովքի թելադրանքով Կամ՝ մի քիչ թվաբանություն

Այդ ե՞րբ եղավ... Ինչպե՞ս եղավ... Ինչո՞ւ եղավ... Ո՞րն էր այն առաջին ճակատագրական զիջումը, նահանջը, որ շարունակվեց 10 տարի, 100 տարի, 5 դար, հազարամյակ... Դարձավ 1045-ի Անիի կործանումից, Գագիկ Երկրորդ վերջին Բագրատունի արքայի եղերական վախճանից մինչև 1915-ի ցեղասպանությունը ձգվող մի չարչարանաց հավերժություն... Այդքան երկար մի հոգեվա՞րք... Այդքան հզոր, ամեն բանով հզոր, մարդկային պատմության ամեն նոր հանգրվանի առաջամարտիկ, Զրիստոնեությունն առաջինը պետականորեն ընդունած, աշխարհին ամենից ինքնատիպ ու փառահեղ քաղաքակրթություններից մեկը պարզեւած, այդքան կարող ու այդքան անքն ու ամենասե՛ր, այդքան ամենքին նման ու ամենքին հարմարվող, ամենքին տեր ու ամենքին ծառայող, բայց այդքան ինքնասպան...

Ո՞վ էր, ի՞նչն էր ստիպում Պատմահորը գրել «Թեպետ եւ ենք ածու փոքր...»... Ախր, այդ ունի՞ց էիր փոքր, Քերթողահայր, այդ քանի՞ ազգ ու ազգություն կար աշխարհում, եւ դրանց ո՞ր մասն էր քեզանից մեծաքանակ կամ քեզանից առաջավոր ու հզոր... Այդ «փոքր» բառը մնաց ոչ միայն քո «Հայոց պատմության» կամ մեր պատմագիտության մեջ իբրեւ դառնացած մի պահի ասված խոսք, այլեւ դարձավ հոգեբանություն, անհաղթահարելի՞ մի հիվանդություն, որ ժամանակների մեջ ոչ միայն չբուժվեց, այլեւ վերածվեց «ստրկախտի» ընդհուպ մինչև 20-րդ դարավերջ...

Ո՞վ, ի՞նչը ստիպեց քեզ, Փո՛քր Սիեթ, որ անհա՛ղթ էիր, անպարտելի՞ ու անմահ, հեռանա՛լ աշխարհից, ինքնական գնալ ու փակվել Ազոփալքարում...

Սասունցի՛ Դավիթ, որքան ուժեղ, այնքան միամիտ Դավիթ, մինչև Ձենով Օհանը չկանչեց, չէլար հորից... Ի՞նչ է, չէի՞ր հավատում, որ հենց քեզ թափ տաս, ելնելու ես հորից, ինքնուրույն, եւ քո՛ ուժով, որքան էլ որ հորը խորը լինի կամ հսկա քարերով փակված...

Անպարտելի՞, անասելի՞ հզոր ու այդքան անվստահ... Եղե՛լ է գեթ մի դեպք, որ օտարից հոգնած՝ ապավինես միայն Քո՛ ուժին, ու սխալված ու պարտված լինես: Երբեք: Միշտ սխալվել ու պարտվել ես, երբ հույսդ դրել ես ուրիշի օգնության վրա:

Քո աստեղային ժամերին, երբ սթափվել ես մի պահ ու թափ ես տվել Քեզ Քո էպոսի հերոսի նման, մի՛շտ հաղթել ես, ու չկա՛ մի ուժ այս արեւի ներքո, որ կասեցնի Քո հաղթական ելքը ամենաանելանելի վիճակից անգամ... Եթե միայն Ի՛նքդ, Ի՛նքդ կամենաս ու քայլդ անես միայնակ, մեն-մենակ, ինքնուրույն, Քո՛ սեփական բազկի ու մտքի ուժին ապավինած... Ինչպես Սարդարապատում, ինչպես Արցախում...

Այդ ունի՞ց ես փոքր կամ փոքրաթիվ... Աշխարհում շուրջ 5000 ազգ ու ազգություն կա: Դրանցից միայն մոտ 200-ը ունեն պետություն, որոնց աշխարհը ճանաչել ու հաշվի է առնում որպես այդպիսին: Դրանց շարքում Դու Քո բնակչության թվով առաջին հարյուրյակի մեջ ես, տվյալ լեզվով խոսողների թվով 75-րդն ես, իսկ աշխարհում տարածվածության հաշվարկով հայերենը գտնվում է աշխարհի ամենատարածված լեզուների առաջին տասնյակում... Դե, ասա՛, այդ ի՞նչ հաշվարկով ես Դու փոքր... Ու ասա՛ նաեւ՝ ունի՞ց ես պակաս եւ ինչո՞վ... Խելքո՞վ: Քաջությամբ: Ծագումո՞վ: Լեզվո՞վ: Մշակույթո՞վ... Գուցե ռազմական տաղանդո՞վ... Վիրավորվեցի՞ր... Անդրանիկն աշխարհի միակ գորավարն է, որ որեւէ ճակատամարտ երբեւէ տանուլ չի տվել... Հասա պայդ ինչպե՞ս եղավ, ինչո՞ւ եղավ...

շարունակությունը՝ էջ 11

ՀՀ ԱԺ նախագահ Ալեն Սիմոնյանի ուղերձը՝ Հայոց ցեղասպանության զոհերի հիշատակի օրվա կապակցությամբ

Սիրելի՛ հայրենակիցներ, Ապրիլի 24-ը հայ ժողովրդի բնաջնջման ծրագիր էր, որը զլխատեց մեր ժողովրդին, փրկվածներին սփռեց աշխարհով մեկ առանց վաղվա տեսլակացի: Ամեն տարի մենք ոգեկոչում ենք մեր սրբադասված 1.5 միլիոն զոհերի հիշատակը՝ խնկարկունով եւ աղոթքներով: Ցավոք, ցեղասպանության ճանաչումն ու սեփական պատմության ամոթալի էջերի տարատեսակ խմբագրումները շարունակում են մնալ ժամանակակից Թուրքիայի ժխտողական քաղաքականության հիմքում: Մեկ անգամ չէ, որ համոզվել ենք՝ հանցագործության ժխտումը նոր հանցագործության երաշխիքն է: Հրաշքով փրկվածների չընկրկող կամքի, հայրենասիրության, համառության շնորհիվ Օսմանյան կայսրության՝ հայերի բնաջնջման ծրագիրը տապալված է: Մենք շնորհակալ ենք մարդկության առաջադեմ հատվածին՝ Հայոց ցեղասպանության ճանաչման, դատապարտման ու ցեղասպանության ժխտումը քրեականացնելու համար: Ժամանակը դեր չունի պատմական արդարության վերականգնման գործում, մենք շարունակելու ենք հիշել ու հիշեցնել մեր դեմ գործած ոճիրը: Լույս եւ խաղաղություն մեր մահատակների հոգիներին:

Հայոց ցեղասպանության դասավանդման մարտահրավերները 21-րդ դարում

Հայոց ցեղասպանության թանգարան-ինստիտուտում ամփոփվել է ՀՅԹԻ հիմնադրամի «Հայոց ցեղասպանության դասավանդման մարտահրավերները 21-րդ դարում» խորագիրը կրող եռօրյա գիտաժողովը, որին մասնակցել են ցեղասպանագիտության եւ հարակից ոլորտների շուրջ 20 մասնագետներ Հայաստանից, ԱՄՆ-ից, Ռուսաստանի Դաշնությունից, Լիբանանից, Իսրայելից, Ռուսնոստայից, Իսպանիայից եւ Հարավաֆրիկյան Հանրապետությունից:

Եռօրյա գիտաժողովն ունեցել է 6 մատաչքան, որոնց ընթացքում քննարկվել են միջնակարգ եւ բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում ցեղասպանության դասավանդմանը, դրա արժեքային եւ էթիկական խնդիրներին վերաբերող հարցեր եւ ոչ միայն: Ներկայացվել է 29 գիտական զեկույց:

հույս հայտնել, որ Հայոց ցեղասպանության թանգարան-ինստիտուտը հետամուտ կլինի եւ կօժանդակի իրենց բարձրաձայնած հարցերի լուծմանը:

«Հայոց ցեղասպանության դասավանդման մարտահրավերները 21-րդ դարում» խորագիրը կրող եռօրյա գիտաժողովի բացմանը մասնակցել էր նաեւ ՀՀ կրթության, գիտության, մշակույթի եւ սպորտի նախարարի տեղակալ Ժաննա Անդրեասյանը:

Հարցուպատասխանի եւ քննարկումների ավարտից հետո տեղի է ունեցել գիտաժողովի փակման արարողությունը:

«Նմանօրինակ գիտաժողովն այսօր առավել քան արդիական է: Հուսանք, որ այս քննարկումը ուշացած չի լինելու, ավելին՝ լինելու է մի քննարկում, որը թույլ կտա մեզ ավելի պարզ պատկերացնել առարկայի դասավանդման լավագույն ռազմավարությունները մեր առջեւ այսօր կանգնած մարտահրավերի պայմաններում», - նշել էր ԿԳՄՍ նախարարի տեղակալը:

Հարցուպատասխանի եւ քննարկումների ավարտից հետո տեղի է ունեցել գիտաժողովի փակման արարողությունը:

Գիտաժողովի մասնակիցները նաեւ այցելել են Հայոց ցեղասպանության հուշահամալիր, ծաղիկներ խոնարհել ամմար կրակի մոտ եւ մեկ րոպե լռությամբ հարգել անմեղ զոհերի հիշատակը: Երկրորդ օրը մասնակիցներն այցելել են Էջմիածնի Մայր տաճարի թանգարան:

Գիտաժողովի շրջանակում տեղի է ունեցել նաեւ աշխատաժողով, որին մասնակցել են 2019, 2020, 2021 թթ. ՀՅԹԻ կազմակերպած կրթական ծրագրերի հայոց պատմության ուսուցիչները: Նրանք ընդգծել են նմանօրինակ հանդիպումների անցկացման կարևորությունը եւ

շուրջ 2000 հայկական կրթօջախների երբեմնի բեղուն գործունեությունը, որն ընդհատվել է Հայոց ցեղասպանության հետեւանքով:

16 խորագրային պանելից կազմված երկլեզու (հայերեն եւ անգլերեն) ժամանակավոր ցուցադրության մեջ ներկայացված են շուրջ երեք տասնյակ բնօրինակ ավարտական վկայականներ, լուսանկարներ, դասագրքեր, դպրոցական պարագաներ, որոնք ձեռք են բերվել ինչպես հայաստանյան, այնպես էլ սփյուռքում գործող տարատեսակ հաստատությունների արխիվներից, թանգարաններից, գրադարաններից, ինչպես նաեւ մասնավոր հավաքածուներից: Ներկայացված բնօրինակ վկայականներում կարելու տեղ են զբաղեցնում Հայոց ցեղասպանության թանգարան-ինստիտուտի ֆոնդերում պահվող մեկ տասնյակից ավելի վկայագրերը, ինչպես նաեւ ուղեկցող փաստագրական հարուստ նյութը, որոնք փաստացի վկայություններն են Օսմանյան կայսրության հայկական վարժարանների երբեմնի գոյության:

Ժամանակավոր ցուցադրությունը եւ գիտաժողովը ֆինանսավորվել են ՀՀ ԿԳՄՍ նախարարության եւ Գիտության կոմիտեի կողմից:

Համընդհանուր խռովքի թելադրանքով Կամ՝ մի քիչ թվաբանություն

սկիզբը՝ էջ 4

Դու արդեն ելել ես Ազգավարից: Վկա՝ Քո 25-ամյա անկախությունը: Ե՞րբ պիտի մոռանաս «բարեկամ» օտարի գոյությունը, որպեսզի այլևս երբեք չպարտվես ոչ բարեկամ օտարներին... Թույլ տուր՝ հավատամ, որ այսօր, ապրիլյան այս վերջին քառօրյա պատերազմում Քո հերթական հաղթանակից հետո, Դու վերջնականապես սթափվել ես Քո հազարամյա նիրհից ու Քո **արքայական** արժանապատվությամբ քայլ առ քայլ վերականգնելու ես նաեւ Քո **Մեծ Հայրենիքը**: Քո՛, միայն Քո մտքով, ու Քո, միայն Քո բազկի ուժով, ամբողջությամբ, առանց որեւէ զիջումի, որովհետեւ Դու Քո բոլոր զիջումներն արել, ապրել ու սպառել ես արդեն հազար տարի...

... Տասը տարի առաջ՝ հունվարի առաջին օրերին, լրատվամիջոցները տեղեկացրին ադրբեջանցիների հերթական բարբարոսական արարքի մասին... ցուցադրվում էին Իրանի տարածքից նկարահանված կադրեր, որոնցում ազերի զինվորները հսկա մուրճերով ջարդուխուրդ էին անում հայկական մշակույթի վերջին բեկորները... Քանի՞ եկեղեցի, քանի՞ խաչքար, հայկական մշակույթի քանի՞ անգին վկայագիր է ոչնչացվել 1920-ից ի վեր... Ո՞վ է հաշվել: Այդ թվականից սկսած ռուս բոլշևիկների կողմից արհեստականորեն ստեղծված Ադրբեջան վարչական միավորին բռնակցված Նախիջևանում (փառք Աստծո, Արցախն այսօր ազատագրված է) քանի՞ հայ է սպանվել, տարհանվել... Պատմագիտական տվյալներն ու իրողությունները չթվարկեմք: Մանավանդ որ պատմությունը չունեցող եւ այդ պատճառով էլ պատմագիտություն չսիրող մեր սինվերո թշնամու մի ներկայացուցիչ (հիշո՞ւմ եք 80-ականների վերջերին ազերիների գրողների միության Անար անունով նախագահին) կարող է բարբառել, թե հայերը մազդիսիստ են...

«*Լավը չես, խեղճ ես, լավը չես, զավակս, որդիս, առաջնեկս, իմ հույսս, իմ թանկս, լավը չես, մեջդ վրեժ չկա... Ինչ իմացողի հարցնում եմ՝ գովում ու ծիծաղում է՝ իբր թե լավն ես, խղճով ես, եւ եղ ծիծաղն իմ սրտին դանակ է դառնում, զավակս, զավակս... մարդ չպիտի էնքան քաղցր լինի՝ որ կուլ տան ու չպիտի էնքան դառը լինի՝ որ թքեն: Քեզ կուլ են տվել ու գովում են, զավակս, քեզ կուլ են տալիս: Ասում են խիղճ, բայց խիղճը գիտե՛ս երբ է խիղճ - երբ գազանի մեջ է: Քոնը խիղճ չի, խեղճություն է», - ասում է Զրանտ Մաթեոսյանը... Ինչո՞ւ խղճացիք: Պահը եկել էր՝ դարավոր ոսոխի այդ մի հատվածը աշխարհի երեսից ի սպառ ջնջելու... Էլ ինչո՞ւ ենք պաշտում **Նժդեհին**. «*Ուժն է ծնունդ իրավունք*», եթե չպիտի լինենք նրա պես վճռական: Էլ ինչո՞ւ ենք հպարտանում*

պատմությամբ ու հիշում պատմահորը. «*Սահմանք քաջաց՝ զենք յուրյանց*», եթե... շիրմաքար պղծողին պետք է պարզապես ոչնչացնել... Լույս իջնի հոգուդ, **Խրիմյան Հայրիկ**, «*Երկաթե շերտիկ*» Քո դասը դեռ չենք սերտել ինչպես որ հարկն է ու դարձյալ ապավինում ենք թղթե «շերտիկներին»... Մինչեւ ե՞րբ...

Մշակութային այդ եղեռնագործությունից օրեր անց հայ սպային Եվրոպայի կենտրոնում կացնահարած սինվերո մարդասպանին Ադրբեջանը հռչակեց տարվա մարդ... Ի՞նչ մարդ... Իր հավաքական ամբողջության մեջ լույսի թշնամի, խաղաղության հակոտնյա ոսոխը (թուրք, թե ազերի) չի կարող հանդուրժել եւ ոչ մի **բարի գոյություն**՝ անգամ իր տիրապետության ներքո... Իր **չար** բնույթը թույլ չտվեց հանդուրժել անգամ նախիջևանյան խաչքարերի վերջին փշուրների լուռ վկայությունը իր **գողացած տարածքում**... Ո՞րը թվարկել եւ ինչո՞ւ թվարկել: Ամեն օր, ամեն ժամ իր վայրագ դեմքը թաքցնել անգամ չփորձող գազանը եղել եւ մնում է վտանգավոր, քանի դեռ ոչնչացված չէ **ի սպառ**...

... Ուզենք, թե չուզենք, մենք ականա մերքաշված ենք մեծ պատերազմի մեջ: Այն սկսվել է 1000 տարի առաջ, երբ առաջին անգամ թուրք տարրը մտավ Հայկական Լեռնաշխարհ: Չենք ուզեցել, չէ՞, բայց նա տարիներով, դարերով խնել է մեր արյունը, մեր հայրենիքում ստեղծել է պետություն, երկիր, ոչնչացրել է մեզ ու մեր ստեղծած քաղաքակրթությունը 1000 տարի՝ ընդհուպ մինչեւ ցեղասպանություն... 1000 տարի մեր խաղաղասեր եության թելադրանքով մենք մեզ միշտ խաբել ենք, թե պատերազմն ավարտվել է, թե վերջապես մեզ բաժին մնացած այս մի փշրանք հողակտորի վրա գոնե կարող ենք ապրել ու ստեղծել խաչով ու գրչով, բառով ու մուրճով, մտքով, քանքարով...

Ավա՛ղ... պատմության դասերն այդպես էլ մինչեւ վերջ չենք սերտում ու մերթընդմերթ ստիպված ենք լինում ինքներս մեզ հիշեցնել, որ ազգերի միջեւ, ինչպես բնության մեջ, գործում է **գոյության կռվի սկզբունքը**:

Մանավանդ, որ գողը մտել է տունդ, դու, ուզես, թե չուզես, նա գիտի, որ գող է, նա վախենում է քեզանից: Որքան էլ դու մոռանաս, նա չի մոռանում, վախից կծում է... անընդմեջ, անընդհատ, ամեն անգամ, երբ երախը հասնում է կրնկիդ... Իսկ դո՞ւ... «*Թե՛ էղքան դուրեկան է ծնկներն օջախին դեմ անել, ժպտալով ննջել ու հուսալ ու հավատալ, թե աշխարհը բարի է*», - դարձյալ ասողը Զրանտն է... Չգիտեմ... Գուցե ավելո՞րդ են զգացական այս դատողությունները, որ կարող են լինել ու կան յուրաքանչյուր հայի գիտակցության մեջ: Բայց ինչո՞ւ մեր

փորձը, մեր քաջությունը, մեր հայրենասիրությունը, մեր ազատասիրությունը արդեն 1000 տարի չեն դառնում թշնամուն չներող ու արժանի հարված հասցնող իրական ուժ (բացառյալ աստեղային ժամերին դրսևորվող բռնկումները): Նույնիսկ Արցախն ազատագրելուց հետո էլ (կարծես թե մեղավոր ենք եղել, որ հաղթել ենք մեր դեմ սրով ելածին) մեր ենթագիտակցության մեջ երբեմն գլուխ է բարձրացնում փոխզիջման գաղափարը: Ի՞նչ փոխզիջում, Տե՛ր Աստված... Հաղթողին չեն դատում: Իսկ եթե փորձում են դատել, հաղթողը կրկին է հաղթում... ու այնքան, մինչեւ որ այլևս չեն դատում...

Ուզենք, թե չուզենք, քնենք, թե արթուն մնանք, թշնամին չի՛ քնում երբեք: Ուրեմն, ուզենք, թե չուզենք, ստիպված ենք լինել զգոն, արթուն, արագ եւ համապատասխան հարված հասցնող... «*Ուժեղի մոտ միշտ էլ թույլն է մեղավոր*»... Հերիք է, որքան արդար եղանք, փորձենք լինել նաեւ ուժեղ: Այլընտրանք չունենք: Պատերազմը չի՛ ավարտվել: Իսկ եթե պատերազմ է, չխաբվենք զինադարներին: Պատերազմի ժամանակ իրավունքի՛ խնդիր չկա, կա միայն հարվածելու, ամեն գնով ու միջոցով թշնամուն ոչնչացնելու խնդիր: Մանավանդ որ հակառակորդը հենց այդպես էլ վարվում է մեզ հետ արդեն 1000 տարի:

1994 թվականին կնքված զինադադարից հետո Աստծո գրեթե յուրաքանչյուր օր այն խախտվել է՝ ընդհուպ մինչեւ 2016-ի ապրիլյան ուխտադրուժ հարձակումը, որ եւ անսպասելի էր, եւ սպասելի... Պետք չէ զարմանալ, առավել եւս՝ վրդովվել: «Գորշ գայլը» իր կաշին չի փոխել արդեն հազար տարի: Եվ արդեն հազար տարի պատերազմն է հայտարարել մեզ եւ գործում է՝ ինչպես պատերազմում: Եվ պետք է իրերին նայել, առավել եւս՝ հակառակորդի հետ մեր հարաբերություններն ընկալել ոչ թե մեր խաղաղասեր ոգու տեսանկյունից, այլ պատկերացնել եւ ետադարձել՝ ինչպես պատերազմում:

Աշխարհը փոխվում է: Փոխվում են հարաբերությունների ձևերը, բայց մնում է մրցակցությունը, գոյության կռիվը... Փոխվում են պատերազմի զենքերը, բայց չի փոխվում թշնամին, մանավանդ, եթե գոյատևում է քեզանից զավթած քո հայրենիքում եւ պիտի քեզ հարվածի՝ քանի դեռ դու կաս, եւ քանի դեռ ինքը պարտված չէ վերջնականապես:

Զա՛րկ, լաո, զարկողին՝ զա՛րկ: Պատերազմում՝ ինչպես պատերազմում:

Գագիկ ՄԻՆԱՍՅԱՆ

«Կրթություն», թիվ 17, 20.04.2016 թ.

Փորձիր լրացնել

Հայոց թագավորներ

Ուղղահայաց

1. Հայոց թագավոր, ով գահակալել է Կոմագենեում, մ.թ.ա. 2-րդ դարում... Բ Երվանդունի: Նա հետնորդներին պատգամ է թողել «*Հողն օժիտ չեն տալիս*» խրատականը:

2. Հայոց թագավոր՝ ...Ա Բագրատունի, ում կնոջ՝ Կատրանիդե թագուհու կնախքը (ոտքերը խաչված փրկչի նման) գերեզմանից հանել է Նիկողայոս Մառը (Անիի պեղումների ժամանակ):

3. Հայոց թագավոր՝ ...Բագրատունի, ով կնոջ՝ Մարիամի հետ Կարս քաղաքում կառուցել է Առաքելոց եկեղեցին, որը կանգուն է մինչև այսօր:

4. Վանի թագավոր մ.թ.ա 620-610 թթ., ով կնոջ անունը (Մաճանույշ) փոխել է ու դրել Ծիրանե՝ ասելով. «*ես ուզում եմ, որ դու ինձ ու մեր տերության համար ծիրանի բուրմունք ունենաս*»:

5. Վանի թագավոր՝ ...Բ, Արգիշտի Առաջինի որդին (գահակալել է մ.թ.ա 764-735 թվականներին):

6. Հայոց Արտաշիր Երվանդունի արքայի կինը, ով արքայի պալատի ճակատին փորագրել էր տվել «*Օտարից ոչ կին առ, ոչ էլ սննդամթերք*» խրատականը:

7. Հայոց Երվանդ Գ թագավորի կինը, ում մասին արքան ասել է. «*Իմ հաղթությունների համար ես շատ բանով պարտական եմ իմ ...ին*»:

11. Հայքի թագավոր՝ ...Կոտակ (գահակալել է 330-338 թվականներին):

13. Վասպուրականի թագավոր 977-1003 թվականներին՝ ...Խաչիկ Արծրունի:

17. Երվանդունիների արքա, ում կինը՝ թագուհի Ծովիմարը ամուսնու մահվան բոթը լսելով թույլ է խնամել եւ ինքնասպան լինում:

20. Արտաշես Բ թագավորի (գահակալել է մ.թ.ա. 30-20 թթ.) հայ տիկնանց տիկինը, ով հավատարիմ մնալով ամուսնուն, նրա մահից հետո տղամարդկանց հետապնդումներից խույս տալով, ինքնասպան է լինում՝ թույլ խնդրով:

22. Հայոց դրածո թագավոր Որմիզդ... ով Պարսից Շապուհ Առաջինի որդին էր, գահակալել է 261-273 թվականներին:

24. Լոռու հայոց թագավոր՝ ... Անհողին, ով գահակալել է 996-1084 թվականներին:

26. Հայոց Հովհաննես Սմբատ Բագրատունի (գահակալել է 1020-1041թթ.) թագավորի ազգությամբ հույն կինը:

31. Վասպուրականի թագավոր (գահակալել է 958-968թթ.) Աբուսալի-Համազասպ Արծրունու տիկնանց տիկինը:

33. Արտավազդ Առաջին արքայի (գահակալել է մ.թ.ա. 160-115թթ.) յոթ կանանցից:

36. Հայոց արքայից արքա՝ ...Բ Մեծ, ում օրոք (մ.թ.ա 95-55թթ.) Հայաստանը աշխարհի 2-րդ հզոր տերությունն էր:

37. Պարսից Շապուհ Առաջինի որդին՝ հայոց դրածո թագավոր, ով գահակալել է 273-287 թվականներին (նա հաջորդել է եղբորը):

41. Ծովիքի թագավոր՝ ...Երվանդունի, ով թագավորել է մ.թ.ա. 2-րդ դարում: Նա հարձերին անվանել է տղամարդու սիրտը եղծողներ:

42. Աղվանքի թագավոր 480-510 թվականներին, ում կնոջ՝ Շուշանիկի անունով Արցախում կա գետ Շուշան, որը սկիզբ է առնում Քիրս լեռան լանջերից:

43. Այդպես են անվանում Կյուրիկյան թագավորության հիմնադիր՝ Լոռու Գուրգեն թագավորին, ով գահակալել է 966-991 թվականներին:

47. Կիլիկյան Հայաստանի թագավոր՝ ...Ա (գահակալել է 1308-1320թթ.), ում կինը՝ Չարլուն թագուհին, մահացել է 1310թ. որդուն՝ Լեոնին ծննդաբերելուց անմիջապես հետո:

49. Վանի թագավոր Սարգուհի Գ-ի (գահակալել է մ.թ.ա 645-635 թթ.) կինը, ով արքային ասել է «*ես կհամաձայնվեմ քո կինը դառնալ միայն այն դեպքում, եթե մի հրասախ վազքում առաջ անցնես ինձնից*»:

50. Հայոց Մազետա թագուհու ամուսինը՝ հայոց արքա... Արշակունի (գահակալել է 161-163թթ.):

51. Ատրպատականի եւ Մեծ Հայքի դրածո թագավոր Արտավազդ Դ-ի (գահակալել է 4-5 թվականներին) տիկինը:

Հորիզոնական

8. Աբգար-Օսրոյենեի հայոց թագավոր.....Թ, ով (թագավորել է 179-214թթ.) երկար տարիներ ապրելով կնոջ՝ Սոփի թագուհու հետ, չգիտեր կնոջ քրիստոնյա լինելու մասին:

9. Կիլիկյան Հայաստանի թագավոր՝ ...Դ (գահակալել է 1345-1363թթ.), ով եղել է Նոր բերդի տեր Բաղդինի որդին:

10. Կիլիկյան Հայաստանի թագավորը 1296-1298 թվականներին, ում երկրորդ կինը մոնղոլուհի էր՝ Զինգիլխանի ծոռնուհին:

12. Հայաստանի թագավոր՝ ...Ա (գահակալել է 52-75 թթ.), ում կանանցից երկուսը (Բակուրադուխտ եւ Գերմակունի) տիկնանց տիկնոջ տիտղոս ունեին:

14. Կիլիկյան Հայաստանի թագավոր՝ ...Բ, ում մահանալուց հետո (1219թ. մայիսի 2) կտակի համաձայն սիրտը թաղեցին Ակներում, իսկ մարմինը՝ Սիսում:

15. Կարսի հայկական թագավորության հիմնադիրը՝ ...Առաջին (գահակալել է (963-984թթ.):

16. Հայոց թագավոր 338-350թթ., ով կյանքի վերջին տարիները (արդեն կուրացած) կնոջ՝ բամբիչի հետ անցկացրել է Արագածոտն գավառի Կուռաշ(Կոշ) գյուղում:

18. Հայաստանի թագավոր 37-38թթ, ում կինը՝ Մայան, գտարյուն հռոմեոսի էր:

19. Հայոց թագավոր՝ ...Երվանդունի(թագավորել է մ.թ.ա 190-175 թթ.), ում կինը կրել է հայոց թագուհու պարսկական աստվածուհու՝ Աստղիկ անունը:

21. Արցախի եւ Ուտիքի թագավոր (գահակալել է 5-րդ դարում):

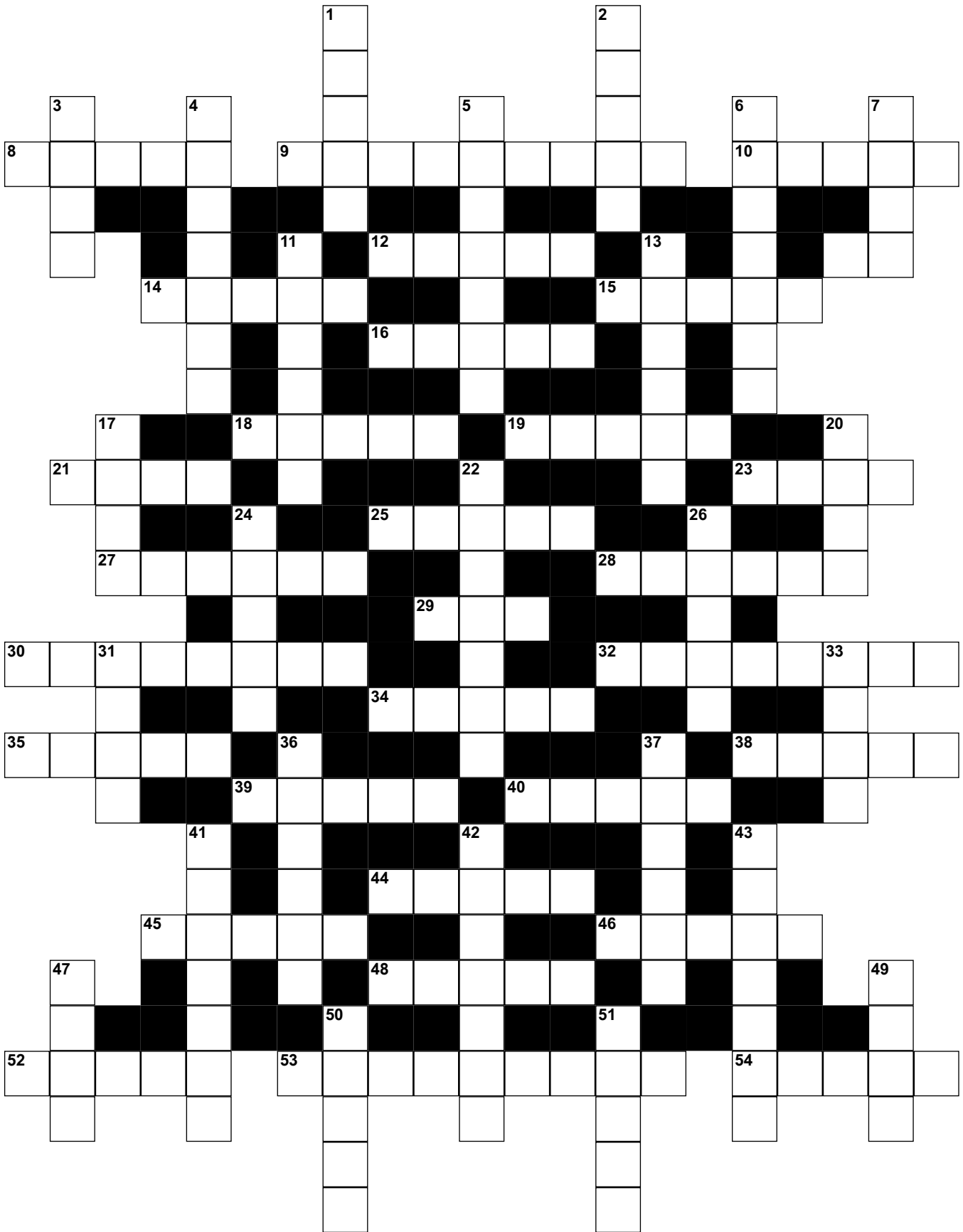
23. Հարմա նահապետի որդին՝ առաջին հայը, ում գլխին թագ է դրվել եւ հռչակվել որպես թագավոր:

25. Կիլիկյան Հայաստանի թագավոր՝ ...Առաջին (գահակալել է 1294-1295թթ.), ով ամուսնացել էր Կիպրոս Հուգոն թագավորի դուստր Մարգարիտայի հետ:

27. Հայոց թագավոր՝ ... Ա Սակավակյաց ով թագավորել է մ.թ.ա 570-560թթ. կինը: 28. Վանի թագավոր Ինուշպուրայի՝ Մենուայի որդու (գահակալել է մ.թ.ա 788-786թթ.) կինը: 29. Հայոց թագավոր 370-374թթ., ով 371թ. Նպատ լեռան լանջից ղեկավարել է հայոց զորքերի ճակատամարտը պարսիկների դեմ՝ Չիրավի դաշտում:

30. Ծովիքի թագավոր (գահակալել է մ.թ.ա. 2-րդ դարում), ում կինը՝ Լուսատիկին թագուհին լսելով ամուսնու մահվան լուրը անցել է հայոց զորքերի գլուխը եւ, մարտադաշտ իջնելով, խիզախաբար մարտնչել ու հայկական տերության սահմաններից վճռել է թշնամուն:

32. Հայոց թագավոր՝ ...Արշակունի

(գահակալել է 374-378թթ.), ով Հռոմում անուն էր հանել որպես կրվամարտի օլիմպիական խաղերի հաղթող:

34. Վանի թագավոր՝ Իշպուհի (գահակալել է մ.թ.ա 825-810թթ.) կինը, որին արքան այնքան շատ էսիրել, որ աստվածներին երկրպագելիս առաջինը տվել է կնոջ անունը եւ արելատություն հայցել նրա համար:

35. Վանի թագավոր Արգիշտի Գ-ի (գահակալել է մ.թ.ա. 625-620 թթ.) կինը, ով առաջինը ինքն էր ուտելիքը կամ ըմպելիքը ճաշակում եւ նոր հրանցնում իր արքա ամուսնուն:

38. Տրդատ Գ Մեծի կինը, ով եղել է առաջին հայ քրիստոնյա թագուհին:

39. Հայոց թագավոր 110-113 թվականներին՝ Աշխադար կամ..., ում կինը դպիրին հուշել է արքունի հիշատակարանում գրելու իր խրատականին. «*Յուրաքանչյուր թագուհի պետք է գնահատի իր արժանապատվությունը եւ նաժիշտների հետ զրուցելիս չխոսի ամուսնու քնայքների մասին*»:

40. Կիլիկյան Հայաստանի թագուհի, ով գահակալել է 1219-1222թթ.: Նա 1241 թվականին Սիս մայրաքաղաքում կառուցել տվեց մի հիվանդանոց՝ անտիրական հիվանդներին խնամելու համար:

44. Հայոց 141 թագավորների մեջ միակ տիրակալը, ով գահ է բարձրացել 3 անգամ: Նա ասել է «*Աշխարհին եւ մարդկանց ...ամուսնով ներկայացա, որպես կին, բայց ուսերիս վրա կրեցի 7 տղամարդ արքաների բեռ*»:

45. Հայոց արքա՝ ...Բ, ում ոտքերը պարսից Շապուհ արքան կապում է երկաթե շղթաներով ու բանտարկում Անիում բերդում:

46. Կիլիկյան Հայաստանի թագավորը՝ ...Բ, ով գահակալել է 1289-1296 եւ 1399-1301 թվականներին:

48. Արարատյան թագավորության թագավոր մ.թ.ա. 860-840-ական թվականներին՝ Եպիգե (Լասմա) թագուհու ամուսինը:

52. Հայոց թագավոր Սոմեոսի կինը, ով երկար տարիներ ապրել է Հայաստանում, բայց չի սովորել հայոց լեզուն:

53. Հայոց թագավոր Հովհաննես Սմբատ ... (գահակալել է 1020-1041թթ.), ում կնոջ Շուշանի անունով էջմիածնի թանգարանում արծաթյա մի խաչ կա՝ երկաթազիր արձանագրությամբ:

54. Կիլիկյան Հայաստանի թագավոր Լեւոն Գ-ի կինը՝ ամենաբազմազավակ (15 երեխա) թագուհին:

Կազմեց Վոլոդյա ՆԻԿՈՂՈՍՅԱՆԸ

Սպարապետ Նժդեհ

**Խոսքը եւ երաժշտությունը
ԴԱՆԻԵԼ ԵՐԱԺՇՏԻ**

Արաքսից անդին մեր Ավարայրըն է,
Այս ափին քո սուրբ ծընընդավայրն է:
Վարդանանց ոգով՝ սրբազան ու վեհ,
Ձորացել ես դու՝ Գարեգին Նըժդեհ:

Երբ հուսահատված, հայերը ցրված
Ելք էին փնտրում, ոսխից գարկված,
Դու ժողովեցիր՝ սըրտիդ մեջ հըրդեհ,
Գոչեցիր՝ «Ի գե՛ն», սպարապետ Նըժդեհ:

Խուստուփի լանջին կանթեղ է վառված՝
Հյուսիսի դրժնի «վիրապից» հառնած՝
Հերոսիդ անմահ մատուներն է լուսե՝
Գալիքի փարոս՝ նահատակ Նըժդեհ:

Գործը քո սուրբ էր, երկընթից օրհնված,
Պատգամըդ լըսեց հայ ազգըդ փրկված:
Արյան կաթիլներ կըդառնան վարդեր,
Ճակատիդ պըսակ, հաղթանակ Նըժդեհ:

- ❖ Ինքն իրեն հարգող ժողովուրդը իր ինքնապաշտպանության հույսը դնում է նախ իր բազուկի, ի՛ր գե՛նքի վրա:
- ❖ Հայրենապաշտպան դաստիարակություն - ահա մեր փրկության խարիսխը:

Գարեգին Նժդեհ

22 *f*
Գո - չե - ցիր՝ «Ի գե՛ն», սպա - րա - պետ Նըժ - դեհ: Խուս - տու - փի լան - ջին կան - քեղ է վառ - ված՝

27 *mf*
Հյու - սի - սի դըժ - նի «վի - րա - պից» հառ - նած՝ Հե - րո - սիդ ան - մահ մա - տուներն է լու - սե՝

31 *f*
գա - լի - քի փա - րոս՝՝ նա - հա - տակ Նըժ - դեհ:

36 *f*
Գոր - ծը քո սուրբ էր, եր - կըն - քից օրի - նը - ված,

39 *f*
Պատ - գա - մըդ լը - սեց հայ ազ - գըդ փրկ - ված: Ար - յան կա - թիլ - մեր

42 *f*
կը - դառ - նան վար - դեր, ճա - կա - տիդ պը - սակ, հաղ - րա - կան Նըժ - դեհ:

Վեհ (♩ = 46-50)

1 *mp*
Ա - րաք - սից ան - դին մեր Ա - վա - րայրն է, Այս ա - փին քո սուրբ ծը - նըն - դա - վայրն է Վար - դա - նանց ո - գով՝

8 *mp* *mf*
Ա - րաք - սից ան - դին մեր Ա - վա - րայրն է, Այս ա - փին քո սուրբ ծը - նըն - դա - վայրն է Վար - դա - նանց ո - գով՝

13 *f*
սըր - րա - գան ու վեհ, Ձո - րա - ցել ես դու՝ Գա - րե - գին Նըժ - դեհ: Երբ հու - սա - հատ - ված, հա - յե - րը ցըր - ված,

18 *mf*
Ելք է - ին փն - տրում, ո - սո - խից գարկ - ված, Դու ժո - դը - վե - ցիր՝ սըր - տիդ մեջ հըր - դեհ,

ISSN 1829-2593
9 771829 259108

ՀԻՄՆԱԴԻՐ՝
ՀՀ ԿԳՆ
«Կրթություն» թերթի
խմբագրություն» ՊՓԲԸ

Գրանցման վկայական՝ 01Ա-049349,
Տրված է՝ 11.01.2001թ.
Դասիչ՝ 69312,
Հասցեն՝ ՏԻԳՐԱՆ Մեծի 67,
E-mail: krtutun@yandex.ru
Հեռ. 57 49 56

Խմբագրությունը ստացված թղթակցությունները եւ նամակները չի գրախոսում եւ ետ չի վերադարձնում: Չպատվիրված հոդվածների համար հոնորար չի վճարվում:
Գովազդային նյութերի բովանդակության համար խմբագրությունը պատասխանատվություն չի կրում:
Հղումը պարտադիր է:

Տպագրված է «ՏԻԳՐԱՆ Մեծ»
իրատարակչության տպարանում:
Տպաքանակը՝ 2000:
Ծավալը՝ 6 տպագրական մամուլ:
Ստորագրված է տպագրության՝
26.04.2022թ.
Գինը՝ 400 դրամ:

Համարի պատասխանատու՝
Գլխավոր խմբագիր՝
Գագիկ ՄԻՆԱՍՅԱՆ